

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Islam and Other Religions: Pathways to Dialogue, Essays in Honour of Mahmoud Mustafa Ayoub,
Irfan A. Omar, ed., London: Routledge, 2006

Islam and Other Religions adlı eserin onuruna kaleme alındığı Mahmoud Mustafa Ayoub, plüralist cenahın Müslüman entelektüel simalarından biridir. Wilfred Cantwell Smith'in öğrencilerinden olan Ayoub, sadece İslami Araştırmalar üzerine değil, karşılaştırmalı din alanında da yetkin bir araştırmacıdır. Ayoub, günümüz dünyasında çatışma yerine diyalogun, hoşgörüsüzlük yerine iyi niyetin ikame edilmesi düşüncesinin samimi bir savunucusudur. Burada amacımız, söz konusu esere katkı sağlayan kişilerin görüşlerini aktarmak değil, daha çok bu yazarlarla diyalog içinde İslam ve Öteki dinler ya da dinler arası diyalog meselesini ele almaktır.

Dinlerarası ilişkiler hususunda ve daha özelinde üç İbrahimî geleneğin birbirleriyle olan ilişkileri konusunda en ciddi sorun, bir sonraki dini geleneğin bir öncekinin otoritesini ve geçerliğini sorgulaması, bir öncekinin de bir sonrakinin, kendi geleneğinin sapık bir izdüşümü olarak yargılamasıdır. Gerçekten de örneğin Yuhanna İnciline baktığımızda, orada her şeyin Mesih-merkezli olarak yeniden inşa edildiği yeni bir dille karşılıyoruz. Bu yeni dil, Yahudi sembolizmini ve özellikle hukuk merkezli geleneği çö-

kertmeye çalışır. Buna karşılık Yahudi geleneğine mensup otoritelerde Yuhanna'da oluşturulmuş yeni dilin bir tür sapkınlık ve aşırılık olduğu sonucuna ulaşır. Benzer bir biçimde Kuran'da ortaya konan tevhit-merkezli yeni dil, Yahudi ve Hıristiyan geleneğinin, gerek Allah'ın birliği gerekse de vahyin bütünlüğü bağlamında şirk içinde olan ve Allah'ın dinini bölüp parçalayan bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Bütün bu olumsuz görüntüye rağmen, Muhammed Arkoun, İbrahimî geleneğin üç torununun özellikle kutsal metinlerini hermenötik anlayış zaviyesinden ele aldıklarında, birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olacağını belirtir.

Dini kimlikler açısından, Yahudilikteki seçilmişlik düşüncesi, Hıristiyanlıktaki Mesih-merkezcilik ve İslam'ın tavizsiz monoteizmi (tevhit) her bir dinin taraftarlarının kendi geleneklerine ve kimliklerine daha çok sahip çıkmalarına ve onu parlatmalarına yol açar. Her üç gelenek, kendisini insanlık tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen Hz. Âdem'e kadar geri götürür. Fakat söz konusu dini gelenekler arasındaki çatışmanın, her biri için söz konusu olan resmi din anlayışı temel alındığında doruğa çıktığını müşahede etmekteyiz. Gerçekte bu geleneklerin farklı ve değişik yorumları, bir takım alt gelenekler açısından düşünüldüğünde, belki de bunlar arasında diyalog kurmak daha da kolaylaşır. Dolayısıyla din hakkında genel ve resmi söylemlerden somut dindarların farklı yaşantılarına ve deneyimlerine gidilirse, en azından dinlerin mutlaklık iddiasında bulunmaları o kadar da kolay olmayabilir. Ayrıca bu geleneklerin maruz kaldıkları değişim olgusu, itikadi ya da ameli anlamda dini hakikatin sadece belli bir dinin belli bir dönemine (klasik dönem) indirgenmesine de engel olacaktır.

Dinler arasındaki benzerliklerden yola çıkarak diyalog kurmak cazip gibi görünse de, dinlerarası benzerlikleri vurgulamak, metodolojik ve kimliksel açıdan sıkıntılı bir durumdur. Zira bu, dinleri homojenleştirme ve birbirine benzemeyeni zorla benzetmeye çalışma gibi bir probleme yol açar. Oysa dinler arası farklılıklara rağmen, dinler arası diyalog gerçekleşebiliyorsa, orada olgun bir

diyalog sürecinden bahsedilebilir. Yoksa öteki olarak gördüğünün farklılığına saygı göstermiyorsa, orada zaten sahici bir diyalogdan bahsetme imkânı yoktur. Bununla birlikte, nasıl ki, Hinduizm, Budizm, Çaynizm ve Sihizm Hint dinleri başlığı altında sınıflandırılıyorlarsa, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet de İbrahimî dinler başlığı altında sınıflandırılabilir.

Aslında belki de, İbrahimî dinlerin müntesiplerinin tarih boyunca birbirlerine karşı çoğu zaman tahammülsüz olmalarının arkasında yatan gerçek neden, bu üç geleneğin birbirine çok benzemesidir. Özellikle her üç dinin kanonite bağlamında kutsal kitap anlayışı ve geleneğe atfettiği değer, onları birbirine çok daha benzeştiriyor ama paradoksal bir biçimde ayrıştırıyor da. Diğer taraftan bu gelenekler daha derinden incelendiklerinde aynı zamanda belki müntesiplerinin bile farkında olmadıkları ortak noktalara sahip oldukları görülebilecektir. Her üçü de Tanrı'nın kendileriyle iletişime geçmiş olmasının kendilerini özel kıldığına inanmaktadırlar. Her üçü de vahyin muhatabı olmak suretiyle, dünyadaki bozgunculukla mücadele etme misyonuna sahip olduklarını düşünmektedirler. Örneğin Yahudiler seçilmiş kavim olduklarını düşünürken, Müslümanlar, vasat ümmet ya da en hayırlı ümmet olduklarını düşünürler. Her üç gelenek, vahyin mutlaklığı ve kanonikliği hususunda hemfikirdir. Örneğin Calvinistlerle Hanbelileri kıyasladığımızda, onların benzer püriten bir kutsal kitap algısına sahip olduklarını müşahede etmekteyiz.

Her üç gelenek de kendi dinine mutlak bir değer atfetse de, din fenomenolojisinin gelişimiyle hız kazanan otonomi fikri, bu mutlaklık iddiasını görelileştiren bir hal almaktadır. Açıkçası, mutlaklık iddiaları salt teolojik bağlamda anlaşılabilir. Zira mutlaklık iddiaları, tarih boyunca bir takım otoritelerin kendi otoritelerini sağlamak ya da güçlendirmek için kullandıkları meta-söylemlerdir. Aslında insanlar, bu tür söylemlerin teolojik olduğu kadar siyasi olduğunu da fark edebilirlerse, o zaman birbirlerini daha iyi anlama şansı yakalayabilirler.

Her üç gelenekte de, kendilerinden olmayanlar “öteki” olarak

algılanır yani öteki aynı zamanda dışarıdan bakan biridir. Aslında bu öteki yaratma işlemi, her ne kadar dışa dönük bir faaliyet gibi algılsa da, aslında içe dönük hesaplar da taşımaktadır. Zira bu öteki söylemiyle cemaatin homojenliğini sağlanırken, monolitik yapısı da garanti altına alınmış olur. Aslında modernize olmuş ve küreselleşmiş bir dünyada dini gelenekler sadece “dini” değil, dini olduğu kadar “siyasi”, “sosyolojik” vb. boyutlara da sahiptir.

Dinlerarası diyalogun amacı, günümüzün çatışma kültürünün ortasında, barış, adalet ve insan haklarına ulaşmak için işbirliği içinde olmak ve çatışmaya dayalı kriz kültürünü aşmaya çalışmaktır. Söz konusu diyalogun amacı misyonerlik olmamalıdır ve ayrıca herkesçe makbul karşılanan yeni üst bir din üretmek de değildir. Diyalog, karşılıklı anlayış ve hoşgörü kültürünü geliştirmeye, ortak insani değerleri tehdit eden potansiyel kötülöklere karşı birlikte hareket etmeye hizmet etmelidir. Farklılıklara saygı ve karşılıklı anlayış olmaksızın sahici bir diyalog gerçekleşemez. Söz konusu diyalog sürecinin din ya da dinlerin eğitimi ve öğretimiyle ilgili bir boyutu da vardır. Buna göre, bir cemaatin içindeki eğitim, öteki dinlerin imanıyla da ilgili olmalıdır. Bu nedenle öteki dinler öğretilirken, nesnel ve hoşgörölü olunmalıdır. Burada Adolf von Harnack'ın “birini bilen, hepsini bilir” söylemine karşı Max Müller'in “birini bilen, hiçbirini bilemez” ifadesi ön plana alınmalıdır. Onlar tarafından kendi dinimizin nasıl anlatılmasını istiyorsak, ötekilerin dinini öylece anlatmalıyız. Bu nedenle diğer dinlerden bahsederken, indirgemeci ve essentialist dili terk etmeliyiz.

Kur'an ayetlerinin gösterdiği gerçek, Müslüman entelektüeller ve Ehl-i Kitap teologlarının düşünöldüğünden çok daha fazla ortak noktaya sahip olduklarıdır. Reşid Rıza gibi âlimler, İslam'ın Hıristiyanlık dininden çok İsa'nın yolundan sapan Hıristiyanları suçladığını ifade etmektedirler. Kuran'da Müslümanlarla Ehl-i Kitabın barış dönemleri süresince birlikte dostça yaşamalarını engelleyecek hiçbir hüküm yoktur.

Geçen yüzyılda özellikle Batı âleminde İslam'ı anlamaya dönük saygılı bir yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden olan

Cantwell Smith, Kenneth Cragg, Annemarie Schimmell gibi bazı isimler hatırlanmalıdır. Bu tür olumlu yaklaşımlar, her bir dinin müntesiplerinin birbirini daha iyi anlamasına vesile olacaktır. Bununla birlikte dinler arası diyalogu engelleyen faktörlerden birisi de, zihinlerdeki medeniyet şablonlarıdır. Örneğin “Orta-Doğu İslam medeniyeti” veya “Batı Hıristiyan geleneği” gibi kavramlar, bu tür medeniyet şablonlarına örnek olarak verilebilir. Oysa gerçekte, İslam doğulu olduğu kadar Avrupalı ve Amerikalı bir fenomendir. Aynı şekilde Hıristiyanlık da, Batı gerçekliği olduğu kadar Hindistan, Endonezya veya Latin Amerika gerçekliğidir.

İslam and Other Religions adlı eserde, farklı dinlerden, farklı kültürlerden araştırmacılar, ortak bir sonuca ulaşmaktadırlar. Bu sonuç, İslamiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi farklı gelenekler arasında bu dini geleneklerin müntesiplerinin farkında oldukları ya da henüz farkına varamadıkları çok sayıda ortak noktanın bulunduğudur. Jacques Waardenburg, dinler arası ilişkiler bağlamında küresel bir dünyada insanların artık kendilerini sadece dini geleneklerine referansla tanımlamadıklarını, aynı zamanda kendi ulusal kimliklerine ve sosyal sınıflarına göre de kendilerini ifade ettiklerini belirtir. Hatta dini kimlikler, bağlamlarına göre değişen sosyal yönlere sahiptir. Ayrıca Waardenburg’a göre, dini cemaatlerde empirik olarak gözlemlenebilen değişikliklere dikkat edilmelidir. Özellikle son 25 yıl içinde özellikle dinler arası hoşgörü kadar dinlerin katı ve rijit yorumları da ilerleme kaydetmiştir. Dinlerarası diyalog söz konusu olduğunda bu durum da hesaba katılmalıdır. Özellikle Hıristiyanlık ve İslamiyet’i eskatolojik temalar bağlamında karşılaştıran Bijlefeld, her iki dinde Tanrı nosyonunun, sabırlı, adaletli ve merhametli olmak gibi ortak özellikler taşıdığına işaret eder. Papademetriou, Müslümanlar ve Ortodoks Hıristiyanlar arasında hakiki bir diyalog sayesinde insanların korku ve şüpheleri aşacaklarını ve sivil bir toplumda birlikte işbirliği içinde yaşayacaklarına dikkat çeker. Shihab, 21. yy.da dindarlar arasındaki diyalogu engelleyen belli başlı faktörlere dikkat çeker. Bunlardan ilki, siyasi liderlerin kendi çıkarları doğrultusunda dini metinleri tahrif ya da manipüle etmeleridir. İkincisi, soylu ideallerin ve söylemle-

rin pratikte etkisiz olması ya da ihmal edilmesidir. Üçüncüsü, başka bir dinle diyaloga geçen dindarların, öteki geleneğin erdemleri ışığında kendi geleneğine öz-eleştirel yaklaşmayı içselleştirememesidir. Dördüncüsü, Müslümanların Hıristiyanlar hakkında çok az bilgi sahibi olması ve diğer taraftan Hıristiyan misyonerlerin çoğunun plüralist olmaktan çok evanjelik olmasıdır. Beşincisi, Hıristiyanların misyon Müslümanların davet dedikleri şeyin yapısıyla ilgilidir. Esed'in Kur'an'daki sembolleri ya da hikayeleri anlamlandırma tarzını konu edinen Chande, Esed'in Kur'an'ın Allah tarafından vahyedilen bir kelam olması noktasında Fazlurrahman gibi alimlerle müşterek bir çizgide yer alırken Kurana tarihsel-eleştirel yöntemleri uygulayan Ebu Zaid ya da Arkoun'dan ayrıldığını belirtir. Ona göre, Esed, Kurandaki kıssaların onların mitsel bağlamında yeniden düşünülmesi gereken metinler olduğu hususunda Müslümanlara meydan okumaktadır. Güney Afrikalı feminist bir Müslüman olan Shaikh, kadınların aleyhinde olan hadis metinlerini feminisit bir perspektiften ele alırken, hâkim bilgi söylemini yapıbozumuna uğratmaya çalışır.

Clarke, gizemcilik döneminden önce Şiilikteki iman ve imansızlık kavramlarını ele alırken, Kafravi ise, Fahreddin Razi'nin felsefi teolojisinde Zorunlu Varlık (Vacib-ul vücud) düşüncesini konu edinir. Douglas Berger, filozof Schopenhauer'in İslam'la ilgili fikirlerini konu edindiği makalesinde, onun İslami metinlerle karşılaştığı bağlamın, romantik oryantalist anlayışın egemen olduğu bir kültür olduğunu belirtir. Bu bakımdan Schopenhauer'in İslamiyetle ilgili kanaatleri, fenomenolojik tarzda, Müslümanların İslam'dan algıladıklarını yansıtmaktan çok kendi kişisel ve felsefi değerlendirmeleridir. Etin Anwar ise, Lao-Tzu veya Derrida gibi filozoflarla da çeşitli vesilelerle karşılaştırılmış bir Müslüman mütefekkir olan İbn-i Arabi'yi Meister Eckhart ile karşılaştırır. Ona göre, İbn-i Arabi ve Eckhart, Musa tipi peygamberlik ve İsa tipi peygamberlik modelleri hakkında müşterek görüşlere sahiptirler. Michael Fitzgerald, İbrahimi dinlerde ortak bir unsur olan monoteist tanıklık ya da şahadetin Tanrı düşüncesinin önceliği, insanların mesuliyeti ve insanlığa hizmet gibi alt başlıklar altında değerlendirildi-

rildiğinde, her üç geleneğin monoteizm bağlamında ortak noktalar taşıdığıının daha iyi anlaşılacağını belirtir. Williams, tek Tanrı'nın huzurunda Hıristiyanları ve Müslümanları bekleyen görevleri ele alırken, özet olarak Tanrı hakkındaki hakikatleri öğretmek yerine, onların hayatımızı değiştirip dönüştürmesine izin vermemiz gerektiğine dikkat çeker. Nielsen, Batı medeniyetinde iktidar ile ilgili söylemleri incelediği makalesinde bu söylemlerin ideolojik tonlar taşıdığıının önemini hatırlatır. Dolayısıyla bu tür ideolojilerce kö-rüklenen çatışma mitlerinin gerçekliğini sorgulamaktadır.

Ayoub gibi hem bir akademisyen hem de çok yönlü bir kültür elçisi sayılabilecek bir şahsiyetin misyonunda ilham alan bu makaleler, Ayoub'un gerçekleştirmek istediği hedefin başarılması biçiminde de anlaşılabilir. Ayoub, İslam medeniyetiyle diğer kültürlerin buluşmasında rolü olan ender araştırmacılardan birisidir. Bu bakımdan o, İslam'ın ortadoğuya hapsolmasına mani olan ve İslami geleneğin küresel lige taşınmasını sağlayan kanallardan birisidir de. Ayoub'un karşılaştırmalı din bilimine sağladığı katkılar, özellikle "Tarihin Sonu" veya "Medeniyetler Çatışması" gibi diyalojik mantıktan uzak ve essentialist söylemlerin ötesine geçebilme adına bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

Emir KUŞÇU

(Yrd. Doç. Dr. İnönü Ü. İlah. Fak.)

"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak

Jürgen Habermas, **Siyaset Kuramı Yazıları**

Çev. İlknur Ata, YKY, İstanbul, 2010.

Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü, "İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim, İletişimsel Eylem Kuramı, Bölünmüş Batı ve Doğalcılık ve Din Arasında gibi eserlerinden tanıdığımız ünlü Alman düşünür